

ЄГОР РЕДІН ТА МИКОЛА ПЕТРОВ: штрихи до історії наукового співробітництва

Важлива роль у становленні української історичної науки належить професору Київської духовної академії, фундатору славнозвісного Церковно-археологічного музею Миколі Івановичу Петрову. Йому судилося стати й одним з перших академіків Української академії наук. Загалом постать М. Петрова на сьогодні досить добре висвітлена в науці¹. Однак його співпраця з харківським вченим – Єгором Кузьмичем Редіним є маловідомою, як і загалом постать останнього, який лише в останній час здобув пильну увагу науковців. З досліджень, присвячених Є. Редіну, на особливу увагу, на нашу думку, претендують матеріали конференції, присвяченої річниці народження вченого², докладна стаття О. Йодко³ та порівняно нова монографія Р. Філіппенка у співавторстві з С. Куделком⁴ – до цих публікацій, а також самої збірки, яка властиво присвячена Є. Редіну, ми і відсилаємо читача.

М. Петров співпрацював і з найближчим другом та колегою Єгора Кузьмича ще зі студентської лави – Дмитром Власовичем Айналовим. Цим взаєминам присвячена наша публікація в попередньому випуску збірки “Софія Київська”⁵. Відповідно, ця стаття є певним чином логічним продовженням і розвитком попередньої теми.

Спроба реконструювати міжособистісні контакти науковців, сподіваємося, може бути корисною для історії історичної науки, біоісторіографії, історії вітчизняного пам’яткознавства, мистецтвознавства та

¹ Див., напр.: *Петров Микола*. Скрижалі пам’яті / Упоряд. В. Ульяновського, І. Карсим. К., 2003 та ін.

² 4 Сумцовські читання: Конференція, присвячена 135-річчю з дня народження Є.К. Редіна. Харків, 1998.

³ *Йодко О.В.* Е.К. Редин: жизнь и деятельность (по материалам петербургских архивов) // Мир русской византистики: материалы архивов Санкт-Петербурга / Под ред. И.П. Медведева. СПб., 2004, с. 311–345.

⁴ *Філіппенко Р.І., Куделко С.М.* Є.К. Редін – професор Харківського університету. Харків, 2008.

⁵ *Файда О.* Листи Дмитрія Айналова до Миколи Петрова // Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. II: збірка наукових праць, присвячена 150-літтю з дня народження Дмитра Власовича Айналова (1862–1939 рр.) / Від. ред. д. іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України П.С. Сохань; упоряд. Д.С. Гордієнко, В.В. Корнієнко. К., 2012, с. 42, покл. № 3.

візантиністики. Максимально доцільним видається фокусувати ракурс на співробітництві вчених зі сторони Є. Редіна, такий підхід насамперед зумовлюється джерельним матеріалом.

Підставою для співпраці київського та харківського вчених був перетин дослідницьких інтересів науковців – у ширшому контексті це була церковна археологія, у вузькому – історія візантійського та давньоруського мистецтва. У науково-організаційній царині Миколу Івановича та Єгора Кузьмича єднала музейницька діяльність.

Спілкувався Редін з Петровим, по-перше, особисто, під час поїздки/ок до Києва, або ж зустрічей на черговому з археологічних з'їздів, по-друге, листовно. Ймовірно, вперше випала нагода зустрітися з М. Петровим ще під час візиту для написання спільного з Д. Айналовим “твору” про собор св. Софії. Цікаво, що у листі до М. Сумцова, Є. Редін, подібно до Д. Айналова, плутає рік першого візиту до, як сам пише, “давньої великокняжої столиці” та “південної красуні”, – спочатку пише, що був у Києві “років 16 тому”⁶ і слідом, у тому ж таки тексті, вказує, що у Софії Київській були з Д. Айналовим як студенти “14 років тому”⁷. Можна припустити про знайомство Є. Редіна з М. Петровим у той час, – логічно було б двом молодим студентам представитись автором софієзнавчих праць. Також важко стверджувати, коли саме зав'язалось листування – після перших відвідин Києва, чи дещо пізніше.

У всякому разі знайомство з М. Петровим допомогло Є. Редіну в процесі написання дисертації, присвяченої аналізу ілюстративної частини численних списків “Християнської топографії” Козьми Індикоплова. Процес збору матеріалу виявився надзвичайно тривалим та ускладненим через відсутність у Редіна, з низки причин, можливості систематично працювати над докторською дисертацією. Єгор Кузьмич довідався від петербурзького професора-філолога Івана Помяловського про ймовірне перебування лицевих (тобто, оформлених пишнobarвними мініатюрами) рукописів твору Козьми в київських книгозбірнях, зокрема в збірках Київської духовної академії і звернувся до професора вищого духовного навчального закладу з проханням з'ясувати наявність цих текстів. Підтвердження Миколи Івановича давало можливість зробити

⁶ Сумцов Н. Человек золотого сердца (Профессор Егор Кузьмич Редин). Харьков, 1909, с. 48.

⁷ Сумцов Н. Указ. соч., с. 49. Насправді ж, у Києві обидва студенти були 1886 р., див.: Анфертьева А.Н. Д.В. Айналов: жизнь, творчество, архив // Архивы русских византистов в Санкт-Петербурге / Под ред. И.П. Медведева. СПб., 1995, с. 262, прим. № 16. Після ознайомлення з частиною кореспонденції у нас склалось стійке враження, що листів Єгор Кузьмич перед відправленням не переглядав, нерідко зустрічаються тавтології у реченнях тощо.

офіційний запит на користування рукописом від імені Харківського університету (лист від 10 вересня 1899 р.⁸). Професор і разом директор Церковно-археологічного музею оперативно підтвердив існування рукопису (лист від 21 вересня 1899 р.).

Як свідчить зміст посмертно опублікованої Д. Айналовим першої частини праці Є. Редіна, харківський візантиніст скористав з наданого рукопису – текст праці не лише засвідчує ґрунтовне ознайомлення з київським примірником, співставлення цих матеріалів з іншими списками⁹, але й містить кілька фото з ілюстраціями рукопису, вміщеними у тексті¹⁰.

Завдяки люб’язній згоді М. Петрова, дослідник текстів Козьми Индикоплова ознайомився з одним із руських списків “Християнської топографії”, датованим 1593 р., що фігурує в каталозі рукописів Почаївської лаври, переданих до Київської духовної академії¹¹. У монографії Є. Редіна список представлений під № 212 з рукописів закладу¹². Пам’ятка потрапила до бібліотеки музею з ініціативи Макарія (Булгакова), тоді архієпископа Литовського та Віленського, який, після відвідин згаданого вищого духовного навчального закладу 1874 р., запропонував передати в його книгозбірню “цінні рукописи та стародруки з певних монастирів Київської та Волинської єпархії”¹³. Вже згодом фонди академії поповнились іншими списками “Християнської топографії”¹⁴, однак про існування зазначених текстів, очевидно, Егор Кузьмич не встиг довідатись.

Вже задокументований візит у 1904 р. до М. Петрова можемо точно датувати за листом Є. Редіна, адресованим М. Сумцову. 8 липня Редін та Айналов увесь ранок провели у Церковно-археологічному музеї Київської духовної академії. Про ці години харків’янин згадує з пієтетом: “Чого лише немає в цьому музеї! Які зібрані тут багатства з різних відділів старожитностей, пам’яток мистецтва. Найбагатший церковний відділ...

⁸ Тут і далі по тексту в дужках покликаємось на листи Є. Редіна до М. Петрова, які слідом публікуємо. Дати подаються за старим стилем.

⁹ Див., наприклад: *Редин Е.К.* Христианская топография Козьмы Индикоплова по греческим и русским спискам / Под ред. Д.В. Айналова. М., 1916, с. 10, 13, 15, 19 та ін.

¹⁰ Там же, с. 15 (рис. 10), с. 28 (рис. 19).

¹¹ *Березин В.* Описание рукописей Почаевской Лавры, хранящихся в библиотеке музея при Киевской духовной академии / Сост. Василий Березин. К., 1881, с. 67–68. Публікація також була вміщена в “Трудах Киевской Духовной Академии” за 1881 р. (№7, 8, 9).

¹² Фігурування рукопису під різними номерами, як зауважила дослідниця Ангеліка Якобс, призвело до плутанини серед пізніших дослідників, див.: *Jacobs A. Kosmas Indikopleustes, Die Christliche Topographie, in slavischer Übersetzung // Byzantinoslavica*, 1979, t. XL (1), S. 197.

¹³ *Березин В.* Описание рукописей..., с. 1.

¹⁴ *Лебедев А.* Рукописи Церковно-археологического музея Императорской Киевской Духовной Академии. Саратов, 1916, т. 1, с. 176–179.

Ось ідеал, якого повинен був би в моїх мріях сягнути такого роду музей у нас у Харкові”¹⁵.

Захоплення Єгора Кузьмича музеєм при Київській академії мало об’єктивні підстави, адже на той час вже сповнилось три десятиліття, як М. Петров очолював заклад. За цей період усіма здобутками зі збирання, зберігання та наукового опрацювання музейних предметів музей майже винятково завдячував кропіткій і титанічній роботі хранителя, його величезному організаційному досвіду. Власне на можливість запозичити з таких безцінних знань і орієнтуватися Є. Редін, який, у свою чергу, теж залишив вагомий слід у справі роботи з церковними пам’ятками¹⁶. Попри те, що вчений був відомий насамперед як візантиніст-мистецтвознавець, він виявив себе і в регіональному масштабі – досліджував церковно-археологічні старожитності Харківщини, всіяко пропагував необхідність їх виявлення та збереження¹⁷. У цьому руслі Є. Редін чимало зробив для розвитку музею вишуканих мистецтв при Харківському університеті, розширив його збірки, зокрема, заснувавши новий церковно-археологічний відділ¹⁸.

Поява цього відділу була приурочена до XII-го Археологічного з’їзду, який відбувся в Харкові 1902 р., будучи знаменним для Є. Редіна. “Праця Є. К. в облаштуванні та організації XII Археологічного з’їзду в Харкові – праця колосальна і зразкова. Блискучий успіх цього з’їзду створений переважно його секретарем”¹⁹, – можливо, у цих словах М. Сумцова про Є. Редіна є певна частка пафосу стосовно на той вже час покійного товариша. Але пафос мав підстави, коли зважити хоча б на той факт, що Каталог виставки з’їзду був підготовлений майже одноосібно Єгором Кузьмичем, який паралельно виконував величезне навантаження з організації з’їзду.

Археологічні з’їзди уможлилювали дослідникам старожитностей представлення на суд фахової громадськості наукового доробку, налагодження спілкування для обміну досвідом, обговорення проблем,

¹⁵ Сумцов Н. Указ. соч., с. 50.

¹⁶ Див. докладніше про це таких публікаціях: Скурда В.В. Професор Є.К. Редін як археолог // 4 Сумцовські читання: Конференція, присвячена 135-річчю з дня народження Є.К. Редіна. Харків, 1998. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/1998/article.html?n=487>; Сосновська Т.О. Церковні старожитності в науковій діяльності Є.К. Редіна // 4 Сумцовські читання: Конференція, присвячена 135-річчю з дня народження Є. К. Редіна. Харків, 1998. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/1998/article.html?n=488>.

¹⁷ Сумцов Н. Указ. соч., с. 3.

¹⁸ Там же, с. 13.

¹⁹ Там же, с. 12.

особистого знайомства. Навколо цих форумів вирувало наукове життя. Якщо М. Петров завдяки видатним досягненням та старшому віку був добре знаний і шанований у цьому середовищі, то Є. Редін щойно заявив про себе 1890 р. – на VIII-му з'їзді у Москві. Ймовірно, він мав тоді можливість поспілкуватись з “королем київських архівів”, як тоді називали М. Петрова.

В основних рисах участь у цих наукових форумах Є. Редіна висвітлена у статті харківських дослідників²⁰, тому ми звернемось лише до тих з форумів, на яких були присутніми обидва науковці. Не враховуючи згаданий VIII-й з'їзд, інших нагод зустрітись на форумі було лише дві – X з'їзд у Ризи (1896), XII-ий з'їзд у Харкові (1902). Саме на харківському з'їзді М. Петров виступив з аналізом доповіді Є. Редіна, підтримавши його концепцію про вплив західних майстрів на слобожанське мистецтво, охарактеризував організовану останнім виставку²¹. Обставини не дозволи харків'янину побувати на XI з'їзді у Києві (1899), натомість, як свідчить лист, вже Є. Редін висловлював жаль через відсутність старшого колеги на зібранні археологів у Катеринославі: “Я сподівався побачитись з Вами” (лист від 22 вересня 1905 р.). Також не судилось сповнитись рядкам адресанта на сторінках того самого листа, де йшлося про очікування Чернігівського з'їзду – на час проведення якого – кінець літа 1908 р. Єгора Кузьмича вже кілька місяців як не було серед живих.

1904 р. виповнилось три десятки літ від початку наукової діяльності Миколи Івановича Петрова. Редін, стверджував його сучасник А. Павловський, був нездатним “обходити мовчанкою знаменні дні в житті науковців, які з певної причини були йому близькими”²². Харківський колега долучився до низки діячів науки з теренів Російської імперії, які відзначили роковини різноманітними дописами. Єгор Кузьмич опублікував стислу, але вельми інформативну, замітку в черговому випуску “Археологической летописи Южной России”²³. Відповідно до профілю видання, змальовуючи науковий портрет М. Петрова, автор основну увагу звернув на його праці в галузі релігійного мистецтва та археології, в яких ювіляр

²⁰ *Куделко С.М., Філіппенко Р.І.* До питання про участь Є.К. Редіна в Російських Археологічних з'їздах // 14 Сумцовські читання: Музей і сучасність: актуальні проблеми музейної діяльності. Харків, 2008. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2008/article.html?n=153>.

²¹ *Філіппенко Р.І., Куделко С.М.* Є.К. Редін..., с 119.

²² Цит. за: *Иодко О.В.* Указ. соч., с. 345.

²³ *Редин Е.К.* Профессор Н.И. Петров (По поводу исполнившегося тридцатилетия его ученой деятельности) // Археологическая летопись Южной России 1904 г. 1905, № 4–5, с. 125–127.

“набув шановану відомість”²⁴. Захоплення Є. Редіна Церковно-археологічним музеєм, керованим М. Петровим, яке простежується в згаданому вище листі до М. Сумцова, у замітці набуває публічного визнання заслуг: саме завдяки його “невтомній діяльності..., науковій досвідченості... досяг теперішнього свого чудового стану” музей Київської академії. Цілковито заслужені похвали автор доповнює промовистою констатацією факту, що саме завдяки діяльності багаторічного директора “цей музей за повнотою своїх колекцій” єдиний в імперії²⁵.

Різниця у віці, а також зумовлений цим фактором обсяг та вагомість наукових доробків київського та харківського науковців визначали характер обміну власними публікаціями. Єгор Кузьмич вважав за честь надіслати відбитки своїх праць як особисто Миколі Івановичу, так і для Церковно-археологічного товариства. Редін звертався з неодноразовим проханням надіслати йому низку публікацій Петрова, останній ласкаво виконував прохання.

Листування двох фахівців, попри офіційні моменти, мало і суто людський вимір. Неформальні нотки зустрічаємо в листі Єгора Кузьмича, який міркує про плінність часу, прохоплюється кількома словами щодо неможливості вчасного виконання величезного обсягу справ. А в постскрипті по-приятельськи інформує щодо святкування на історико-філологічному факультеті Харківського університету роковин вченої діяльності Миколи Сумцова та Дмитра Багалія (лист від 22 вересня 1905 р.).

Мозаїка міжособистісних стосунків, що ми її спробували викласти зі свідчень розрізаних, невеликих текстів, у кращому випадку може претендувати на формування нечітких їх контурів. Невідомо яким чином і коли відбулося знайомство Єгора Кузьмича з Миколою Івановичем, ймовірно, харківський дослідник першим шукав зустрічі зі “старим археологом”. Виняткові знання давніх пам’яток писемних і мистецьких, вагомі наукові здобутки М. Петрова спонукали молодого вченого шукати у нього поради і допомоги. М. Петров надсилав свої видання, допоміг колезі у пошуку матеріалів до докторської дисертації. Оптимальною моделлю для наслідування Є. Редіну в розбудові роботи одного з відділів музею при Харківському університеті був Церковно-археологічний музей при Київській духовній академії. Таким чином, Єгор Кузьмич чимало здобув від такого спілкування, втім, у міру можливостей не залишився у боргу – засвідчуючи пошану, вважав за честь відправляти власні наукові

²⁴ Редін Е.К. Профессор Н.И. Петров..., с. 125.

²⁵ Там же, с. 125.

роботи, гідно відзначив у друкованому органі науково-організаційні здобутки Миколи Івановича.

Дослідження міжособистісного спілкування спонукає почути і самого мовця, дати можливість читачам заглибитись у зміст сказаного і стиль подачі, а отже зробити самостійні спостереження. Додаємо публікацію віднайдених трьох листів Є. Редіна до М. Петрова, сподіваючись, що вони увиразнять та доповнять спробу нашої реконструкції взаємовідносин науковців. М. Сумцов, випускаючи у світ адресовані йому листи вже покійного колеги, зауважив важливість для Редіна епістолярного жанру: “Мовити до слова, Є.К. любив кореспонденцію. Він писав великі листи своїм друзям, у яких відверто розкривав своє любляче серце, свої багаті розумові інтереси...”²⁶.

Збережені три послання – це, звичайно, небагато, до того ж обсяг не підпадає під означення “великі”. Їхній зміст засвідчує, що вони становлять лише частину кореспонденції Є. Редіна до київського науковця. Також з тексту листів випливає, що були й відповіді адресата²⁷, однак, наразі, виявити листи М. Петрова до Є. Редіна не вдалося. Інформацію з епістол Є. Редіна певною мірою вже намагались довести до уваги наукової громадськості. Характеризуючи епістолярну спадщину Є. Редіна на конференції, присвяченій 135-річчю з його народження, С. Побожій зафіксував існування цих листів, коротко виклав зміст та подав невелику цитату²⁸. Також про листування згадує у монографії Р. Філіппенко²⁹. Разом з тим, повновартісне уведення їх до наукового обігу можливе лише через публікацію³⁰. Два листи датовані 1899 р., ще один 1905 р., усі відправлені з Харкова.

Листи зберігаються у фондї III “Листування” Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. Тексти листів подаємо за сучасними правописними нормами російської мови.

²⁶ Сумцов Н. Указ. соч., с. 10.

²⁷ Є. Редін дякує за “звістку” М. Петрову: спр. 13708, арк. 1.

²⁸ Побожій С.І. Судьба эпистолярного наследия Е.К. Редина // 4 Сумцовські читання: Конференція, присвячена 135-річчю з дня народження Є.К. Редіна. Харків, 1998. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/1998/article.html?n=493>

²⁹ Філіппенко Р.І., Куделко С.М. Є.К. Редін..., с. 41.

³⁰ Серед кореспонденції до М. Петрова, опублікованої В. Ульяновським, представлені у цій статті листи відсутні: Микола Петров. Скрижалі пам'яті. Коментарі та додатки / Склав В. Ульяновський. К., 2003.

1. *Є. Редін – М. Петрову, Харків – Київ, 10 вересня 1899 р.*

Харьков, 10 сент[ября] 1899 г.

Глубокоуважаемый
Николай Иванович!

От проф[ессора] И.В. Помяловского³¹ я узнал, будто в книгохранилищах Киева (и, кажется, специально Духовной Академии) имеются лицевые рукописи Козьмы Индикоплова³².

Так как я, к сожалению, лишен был возможности приехать к съезду в Киев, и не в состоянии приехать в Киев, чтобы произвести розыск и заняться этими рукописями на месте, то покорнейше прошу Вас – известить меня – действительно ли имеются в Киеве такие рукописи и где (с указ[анием] №). При помощи Вашей статьи я в состоянии буду через посредство Университета получить эти рукописи, весьма необходимые мне в данное время при специальной работе.

Прошу принять от меня на добрую память посылаемые при сем три³³ статейки (о Киеве³⁴, Бусл[аеве]³⁵, Гольшеве³⁶). Буду очень благодарен, если Вы поделитесь со мной Вашим³⁷ каталогом рукописей киевских книгохранилищ³⁸.

Извиняюсь за беспокойство, остаюсь с глубоким уважением

Е. Редин.

Адрес:

Харьков, Университет, Егору Кузьмичу Редину.

IP НБУВ, ф. III, од. зб. № 13707, арк. 1–2, автограф.

³¹ Помяловский Иван (1845–1906) – філолог-класик, історик. Професор Санкт-Петербурзького університету.

³² Трактаг “Християнська топографія” укладений візантійським купцем орієнтовно у 30–40-х рр. VI ст. і до нас дійшов також у багатьох слов’янських списках.

³³ Слово виправлене, спочатку було написано “две”.

³⁴ Очевидно, йдеться про: *Айналов Д., Редин Е.* Древние памятники искусства Киева. Софийский собор, Златоверхо-Михайловский и Кирилловский монастыри. Харьков, 1899.

³⁵ *Редин Е.К.* Федор Иванович Буслаев: (Обзор трудов его по истории и археологии искусства) // Сборник Харьковского историко-филологического общества, 1899, т. 11, с. 1–39.

³⁶ *Редин Е.К.* Памяти И.А. Гольшева // Археологические известия и заметки, 1899, т. 7, № 6–7, с. 151–160.

³⁷ Слово дописане над рядком.

³⁸ На час написання листа вийшли два випуски: Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве. Собрание рукописей Московского митрополита Макария (Булгакова), Мелецкого монастыря на Вольни, Киево-Братского монастыря и Киевской духовной семинарии. М., 1892, вып. I; Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве. Собрание рукописей Киево-Печерской лавры, Киевских монастырей: Златоверхо-Михайловского, Пустынно-Николаевского, Выдубецкого и женского Флоровского и Десятинной церкви. М., 1897, вып. II.

2. *Є. Редін – М. Петрову, Харків – Київ, 21 вересня 1899 р.*

Харьков, 21 сент[ября] 1899.

Глубокоуважаемый
Николай Иванович!

Приношу Вам глубокую благодарность за известие о рукописи Косьмы Индикоплова, хранящейся в Церковно-Археол[огическом] Музее³⁹. В том каталоге, которым я пользовался (в СПб. у проф. И.В. Помяловского), эта рукопись еще не была указана.

Сердечно благодарю Вас также за драгоценный для меня подарок – Ваше⁴⁰ Описание рукописных собраний Киева, и типик Нектария⁴¹.

Не смею злоупотреблять Вашей любезностью, но весьма был бы признателен за полную коллекцию (*) Ваших “Отчетов”⁴² Церков[но] Археол[огического] Общ[ества] и “Известий”⁴³, в которых находится богатый материал по христ[ианской] и в частности русской археологии; а равно за брошюру – Западно-русский лицевой ирмологий XVII в. Киев 1884⁴⁴.

Извиняюсь за беспокойство и готовый чем могу быть полезным, остаюсь с глубокой благодарностью

Е. Редин.

* В Унив[ерситетской] библиотеке она, к сожалению, не полная.

IP НБУВ, ф. III, од. зб. № 13708, арк. 1–1зв., автограф.

3. *Є. Редін – М. Петрову, Харків – Київ, 22 вересня 1905 р.*

Харьков, 22 сент[ября] 1905 г.

Глубокоуважаемый
Николай Иванович!

Как быстро летит время! Давно ли был Харьковский арх[еологи-ческий] съезд, а вот уже прошел и Екатеринославский! Я совершенно не

³⁹ Церковно-археологічний музей при Київській духовній академії (1872–1919), завідуючим та головним хранителем якого майже півстоліття був М. Петров.

⁴⁰ Слово написано над рядком.

⁴¹ *Петров Н.И.* Типик о церковном и о настенном письме епископа Нектария из сербского града Велесса 1599 г. и значение его в истории русской иконописи // Записки Русского археологического общества. СПб., 1899, т. XI, кн. 4, Вып. 1–2. Окр. видання: СПб., 1899, 52 с.

⁴² “Отчеты церковно-археологического общества при Киевской духовной академии” выходили з 1874 р.

⁴³ “Известия церковно-археологического Общества при Киевской духовной академии” выходили з 1875 р.

⁴⁴ *Петров Н.И.* Западнорусский лицевой ирмологий XVII века // Труды КДА, 1884, № 5, с. 30–50.

заметил ушедшего времени и вообще замечаю, что оно⁴⁵ летит весьма скоро, и обманывает твои надежды, планы... Хочешь сделать много, бросаешься за одним, другим, не успеешь окончить их, как надо браться за новое, а в это время первое, за что взялся, лежит неоконченное.

На съезде я надеялся увидеться с Вами, но Вы не приехали.

Теперь будем ждать Черниговского съезда. Что-то он нам принесет, при каких условиях мы будем работать до него и на нем?

Посылаю Вам и Обществу свои оттиски.

Благодарю сердечно за добрую память обо мне и прошу не забывать душевно преданного Вашего Е. Редина.

P.S. 2го октября факультет и И[сторики] Ф[илологическое] Общество чествуют Н.Ф. Сумцова по поводу 30 летия уч[еной] деят[ельности], а 8го Д.И. Багалея по поводу 25-летия [ученой деятельности].

IP НБУВ, ф. III, од. зб. № 13709, арк. 1–1зв., автограф.

⁴⁵ У С. Побожія “годы”: *Побожій С.І.* Судьба епистолярного наследия...